
Czas i zmiana, część druga (wprowadzenie)

Time and Change Part Two (Introduction)

Przed laty Małgorzata Czermińska wskazywała, iż czas należy do najbardziej spornych zagadnień w badaniach literackich:

może on odnosić się bądź do koncepcji filozoficznej, dającej się odczytać z dzieła, bądź do kategorii konstrukcyjnej, zależnej od własności semantycznych przekazu językowego, mającego pewną rozciągłość. Filozoficzna idea czasu, wyrażona w dziele, i struktura czasowa tego dzieła wyznaczają dwie sfery problematyki, tyleż wymagające precyzyjnego rozróżnienia, co i powiązane ścisłymi, choć często ukrytymi więzami (Czermińska, 1969, s. 354).

Niemożność wyzwolenia się spod temporalnych ograniczeń, zmagania ze zmiennymi w czasie uwarunkowaniami, kontekstami, zależnościami wpływają zarówno na sferę artystycznej aktywności człowieka, jak i tworzone przezeń na co dzień wypowiedzi. Nie dziwi zatem fakt, iż refleksja nad czasem towarzyszy naukowcom reprezentującym różne dyscypliny szeroko rozumianej humanistyki, często odgrywając kluczową rolę w ich badaniach.

W jubileuszowym dla „Annales UMCS. Sec. FF” roku 2022 zaprosiliśmy badaczy reprezentujących różne ośrodki naukowe do podjęcia rozważań dotyczących czasu i zmiany. Zamieszczone w niniejszym tomie artykuły to kontynuacja rozpoczętych w pierwszym numerze rozważań nad zapisanymi w kulturze i języku zmianami związanymi z czasem, historycznością, przemijaniem. I tym razem autorów, wykorzystujących różne narzędzia analizy oraz interpretacji, interesowały kwestie związane z konceptualizowaniem i narratywizowaniem czasu, jego językowymi wykładnikami, ujęciami teoretyczno-filozoficznymi pozwalającymi „zapanować” nad dokonującą się zmianą, dokonać jej sfunkcjonalizowanego opisu.

Numer otwiera przekrojowy artykuł *Norwid, Conrad, Trzebiński. Świat myśli indywidualności twórczej a jej stosunek do filozofii* dotyczący zmieniającego się w czasie podejścia twórców do kwestii artystycznej ekspresji. Karol Samsel, prezentując poglądy artystów, których dorobek mieści się w ramach czasowych wyznaczanych epokami romantyzmu oraz dwudziestolecia międzywojennego, pokazuje zależność między związaną z określonym momentem historycznym wizją świata a sposobami jej artystycznej artykulacji. W obszernym studium badacz zwraca uwagę, by ekspresji artystycznej nie traktować zbyt jednostronnie jako formy ewokowania poglądów, wskazuje także na konieczną dla zrozumienia stanowiska jednostki obserwację ewolucji sposobów konceptualizowania świata.

Indywidualne podejście do czasu i tradycji w noweli Marii Konopnickiej *Na rynku* przedstawiła Beata K. Obsulewicz w szkicu pod tytułem *Kiedy czas przestaje istnieć. O „Na rynku” Marii Konopnickiej w perspektywie nie tylko temporalnej*. Badaczka zajęła się pomijanym przez interpretatorów utworem należącym do cyklu *Na drodze*, przyjmując jako punkt wyjścia „romantyczny trop” w twórczości Konopnickiej wskazywany pod koniec minionego stulecia przez Barbarę Bobrowską. Czytelnik znajdzie w artykule interesujące omówienie obecnych w pozytywistycznym tekście gestów romantycznych oraz rekonstrukcję podjętej przez nowelistkę dyskusji z tradycją romantyczną (zwłaszcza z Adamem Mickiewiczem). Praca stanowi ważne uzupełnienie stanu badań nad twórczością jednej z ważniejszych nowelistek polskich końca XIX stulecia.

Podobną funkcję, tym razem w odniesieniu do dokonań artystycznych Stanisława Wyspiańskiego, pełni artykuł „*Wnętrze*” *Stanisława Wyspiańskiego – afisz czy plakat?* Alina Biała, odpowiadając na postawione w tytule pytanie, dokonuje semantycznej oraz formalnej interpretacji stworzonego przez autora *Wesela* plakatu do dramatu Maurycego Maeterlincka, wystawionego na deskach krakowskiego Teatru Miejskiego na początku 1899 roku. Badaczka sytuje prowadzone rozważania w kontekście powinowactwa sztuk jako idei ważnej dla artysty realizującego się na różnych polach twórczej aktywności. Pokazuje również znaczenie plakatu dla zmieniającego życia kulturalnego Krakowa przełomu wieków.

Kolejny artykuł przynosi interesujące odczytanie dramatu Zofii Nałkowskiej *Dom kobiet (W pułapce wspomnień i pamięci. „Dom kobiet” Zofii Nałkowskiej)*. Poświęcony jednemu z bardziej złożonych dramatów pisarki artykuł przynosi próbę lektury, która prowadzi do filozoficznego odczytania utworu. Maria Jolanta Olszewska, obserwując względność relacji interpersonalnych, odsłania wpisane w tekst rozpoznania Nałkowskiej dotyczące zniewolenia przez czas, relatywizmu poznawczego, względności formułowanych sądów. Obsesyjne wręcz myślenie o mijającym czasie, które powraca zarówno w twórczości literackiej, jak

i publicystycznej pisarki, w analizowanym dramacie ma wymiar swoistego rozrachunku z własnym życiem.

Kwestia temporalna w literaturze dwudziestolecia międzywojennego podjęta została również przez Jana Zdunika. W artykule zatytułowanym *Czas niemyślenia. O (braku) pewnej kategorii w powieści psychologicznej dwudziestolecia międzywojennego na przykładzie „Zazdrości i medycyny” Michała Choromańskiego* badacz wykorzystał teorię angielskiego psychoanalityka Wilfreda Biona w celu interpretacji głośnej w latach 30. XX wieku powieści. Autor szkicu, posługując się tytułową formułą niemyślenia, przedstawia sylwetki bohaterów, którzy w pewnym momencie pozostają bezbronni wobec świata, nie mają kontroli nad tym, co zewnętrzne, ale również nad własną rzeczywistością psychiczną. Wówczas – jak wskazuje badacz – „nieprzetworzone bodźce popędowe powodują ich szaleństwo”.

Kolejny artykuł przynosi czytelnika w krąg literatury rosyjskiej. Katarzyna Duda w szkicu zatytułowanym *Czas zatrzymany, czas odzyskany, czas przez religię i sztukę uwieczniony (na przykładzie współczesnej literatury rosyjskiej)* przyjrzała się różnym sposobom przedstawiania czasu w kontekście przeciwstawiania się totalitaryzmowi zawłaszczającemu wszystkie sfery życia. Przedmiotem zainteresowania badaczki stała się przede wszystkim proza Ludmiły Ulickiej, w której dostrzec można próby przywrócenia prawdy historycznej, przywrócenia czasowi należnego mu miejsca w hierarchii wartości poprzez zwrócenie się ku religii i sztuce.

Literatury najnowszej dotyczy szkic Aleksandry Jarockiej-Mikrut (*The Past and the Present: Peter Ackroyd's Play with the Gothic in „Mr Cadmus”*). Autorka na przykładzie wydanej w 2020 roku powieści znanego brytyjskiego pisarza pokazuje, w jaki sposób współcześnie wykorzystywane są konwencje literackie literatury gotyckiej z przełomu XVIII i XIX stulecia. Sięgający po mechanizmy parodii Ackroyd demaskuje brytyjski lęk przed imigrantami, którzy przyczyniają się do budowania angielskiej odrębności narodowej. Jarocka-Mikrut stara się pokazać, jak pisarz wykorzystuje opozycje i narodowe stereotypy, by zdemaskować stosunek bohaterek utworu do obcości.

Przejdziem od analiz oraz interpretacji konkretnych wypowiedzi artystycznych do ujęcia ogólnego jest artykuł Zbigniewa Trzaskowskiego *Wertung literarischer Texte aus ontologischer Perspektive*. Interesujące rozważania na temat wartościowania tekstów literackich przynoszą wskazówki dotyczące także postępowania w procesie analizy, interpretacji oraz kontekstualnej oceny utworów. Badacz wskazuje, jak odniesienie się do zmieniających się w czasie uwarunkowań (m.in. merytorycznych, społecznych, historycznych, estetycznych, moralnych) modyfikuje aksjologiczną percepcję dzieł.

Językoznawczy blok tekstów otwiera artykuł Barbary Dwilewicz *O języku polskim na łamach tygodnika „Przegląd Wileński”*. Śledząc ustalenia litewskiej

badaczki, można zobaczyć, jak przebiegała dyskusja na temat języka polskiego jako ojczystego na łamach analizowanego periodyku na początku XX wieku. Autorka omawia podejmowane w piśmie kwestie, takie jak: poczucie tożsamości narodowej a język, cechy i znaczenie gwary wileńskiej, poprawność językowa, a także nazwy własne antroponimy oraz toponimy, które po roku 1922 ulegały zmianom w związku z sytuacją polityczną.

W artykule Anny Dąbrowskiej (*“Is Time Money?”. Conception of Time in the Mentality of a Contemporary Adult Pole*) przedmiotem analizy stała się kategoria czasu w języku współczesnych dorosłych użytkowników języka polskiego. Wykorzystując metodologię lingwistyki kognitywnej i korpusowej, omówiono metafory językowe i pojęciowe związane z czasem. Wskazano metafory wspólnie pojawiające się zarówno w słownikach, jak i w Narodowym Korpusie Języka Polskiego, które traktowane winny być jako metafory konwencjonalne wpływające na postrzeganie świata przez jednostkę i zbiorowość.

O dostrzeganych przez użytkowników języka zmianach w gwarach Łomżyńskiego i Suwalszczyzny pisze Stanisław Cygan (*Zmiany językowe w świadomości użytkowników gwary Łomżyńskiego i Suwalszczyzny (na przykładzie pola leksykalnego „pożywienie człowieka”)*). Autor zwraca uwagę na fakt, iż mieszkańcy wsi dostrzegają zachodzące procesy i chcą o nich mówić. W artykule poddano analizie komentarze metajęzykowe informatorów odnotowujących różnice w systemie między kiedyś/dawniej a dziś/teraz, eksponując ważne dla opisu zjawiska kwalifikatory chronologiczne (operatory metatekstowe) pozwalające prześledzić relację diachronia–synchronia.

Gwary, tym razem ukraińskie, stały się przedmiotem zainteresowania Agnieszki Dudek-Szumigaj. Autorka artykułu *„Na Jurija, do Llia, po Dmytry”*. *Chrononimy motywowane nazwami osobowymi w ukraińskim kalendarzu ludowym (na przykładzie gwar ukraińskich południowego Podlasia)* zaprezentowała chrononimy motywowane imionami trzech świętych, którymi posługują się dwujęzyczni (polszczyzna oraz język ukraiński) mieszkańcy powiatów bialskiego, parczewskiego i włodawskiego, zarówno katolicy, jak i grekokatolicy oraz prawosławni. Badaczka przedstawiła sposoby budowania analizowanych chrononimów, a także scharakteryzowała związane z nimi zjawiska kulturowe (wierzenia, obyczaje, normy postępowania). Zwróciła uwagę na łączenie praktyk chrześcijańskich z elementami pochodzącymi z mitologii słowiańskiej, a także na dokonywaną reinterpretację w zakresie patronatu świętego (św. Jerzy – patron rolników i hodowców; św. Eliaz – władca gromów i deszczu; św. Dymitr – patron panien).

Wyniki badań dotyczące konstrukcji przyimkowych powstających poprzez połączenie *za* z formami nominalnymi zaprezentowano w artykule Beaty Brzozowskiej-Zburzyńskiej. Autorka, porównując konstrukcje polskie

z analogicznymi wyrażeniami w języku francuskim oraz hiszpańskim, wskazała na podobieństwa i różnice struktur formalnych. Komparatystyczne badania, dla których inspiracją była praca Martina Haspelmatha, pozwalają także prześledzić semantyczne uwarunkowania posługiwania się analizowanymi wyrażeniami.

Artykuł Abderrahmana Talbi *Éléments de la syntaxe générative du TEMPS en AT* przedstawia wyniki badań nad składnią tachelhit, wariantu języka amazigh używanego w Maroku. Badacz podjął rozważania dotyczące kwestii sposobu wyrażania czasu, jako punkt wyjścia przyjmując generatywizm Noama Chomsky'ego. W toku prowadzonych rozważań zwrócono uwagę na znaczenie morfemu *rad* dla tworzenia konstrukcji wyrażających czas w badanym wariantcie języka.

Numer zamyka recenzja Agnieszki Kuniczuk *Przyjemne z pożytecznym, czyli o czasie dobrze spędzonym na lekturze „Homo sapiens”*. Doświadczona edytorka poddała ocenie tom opracowany przez Ewę Skorupę w ramach *Edycji krytycznej dzieł Stanisława Przybyszewskiego*. Trylogia *Homo sapiens*, obejmująca utwory: *Na rozstaju*, *Po drodze*, *W malstromie*, ukazała się w tym roku jako trzeci tom serii, która ma na celu „pokazać prawdziwe twórcze oblicze Przybyszewskiego – pisarza oryginalnego, nowoczesnego, prekursorskiego wobec wielu zjawisk literackich” (Matuszek-Stec, 2018), a także „przyczyni się do rekapitulacji dotychczasowej wiedzy na temat jego twórczości i stworzy nowe perspektywy badawcze, stając się punktem odniesienia dla następnych pokoleń specjalistów” (Matuszek-Stec, 2018).

Zachęcając Czytelników do lektury artykułów składających się na niniejszy tom, pozostaje nam życzyć sobie, by patronujący tegorocznym szkicom czas okazał się łaskawy dla redakcji „Annales UMCS. Sec. FF” i pozwolił świętować kolejne okrągłe jubileusze naukowej aktywności.

Monika Gabryś-Sławińska, Robert Westerfelhaus

BIBLIOGRAFIA/REFERENCES

- Czermińska, Małgorzata. (1969). Problematyka czasu we współczesnych badaniach literackich. *Pamiętnik Literacki*, 4, s. 354–374.
- Matuszek-Stec, Gabriela. (2018). *O projekcie*. Pobrano z: <https://przybyszewski-edycja.polonistyka.uj.edu.pl/o-projekcie> (dostęp: 30.11.2022).